

ФІЗИЧНА ТА ЕКОНОМІЧНА ДОСТУПНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Волченко Н. В., к.е.н

Сумський національний аграрний університет

Анотація

Стаття присвячена дослідженню проблем фізичної та економічної доступності як детермінантів продовольчої безпеки України. Метою проведення даного дослідження є визначення системи детермінантів економічної та фізичної доступності продовольства як складових продовольчої безпеки держави. Завданнями дослідження є визначення теоретичного аспекту фізичної та економічної доступності продовольства, аналіз поточного стану даної проблеми та формулювання шляхів потенційного покращення наявної ситуації. У статті проаналізовано результати стану детермінантів доступності продовольчої безпеки відповідно до Глобального індексу продовольчої безпеки та даних Державної служби статистики України, а також офіційних звітів про стан продовольчої безпеки в державі. За результатами дослідження запропоновані основні фактори, що можуть вплинути на стан продовольчої безпеки держави.

Annotation

This article deals with physical accessibility and affordability of food as determinants of Ukraine food security. The purpose of this research is physical accessibility and food affordability definition as food security components. The objectives of the study is to determine the theoretical aspects of physical and economic availability of food, the analysis of the current problem's state and formulate potential ways to improve the current situation. The article analyzes the results of the state of food security accessibility determinants according to the Global Food Security Index and the data of the State Statistics Service of Ukraine

and official reports on the state of food security in the country. The study suggested the main factors that can affect the food security.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Продовольча безпека держави – це складова національної безпеки, дотримання якої завжди стоятиме на першому місці у переліку першочергових завдань держави. Задоволення населення продуктами харчування у відповідній кількості і відповідної якості формує базу для реалізації всіх подальших можливостей розвитку держави в цілому. Звертаючись до основних принципів, які виклав у своїй ієрархії потреб А. Маслоу, можна констатувати, що перш, ніж людина матиме змогу виконувати інші завдання та переслідувати інші цілі, їй необхідно задовольнити свої базові потреби, серед яких – потреба у їжі. До того ж, зважаючи на дослідження в галузі медицини і встановлення раціональних норм харчування, необхідно говорити не лише про забезпечення достатньою кількістю продукції, але і про забезпечення відповідного співвідношення конкретних продуктів, за вмістом у них тих, чи інших поживних речовин. Забезпечення достатньої кількості продукції визначається детермінантами фізичної доступності, а дотримання раціональних норми споживання можливе лише за умови економічної доступності продовольства, що формується виходячи із індексу внутрішніх цін на продовольство. Таким чином, для того, щоб визначити базовий рівень показників, що формують передумови дотримання продовольчої безпеки необхідно говорити про забезпечення доступності як детермінанти продовольчої безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати досліджень питань продовольчої безпеки представлені у працях багатьох економістів, зокрема Ю. Д. Білика, О. Г. Білоруса, Б. М. Данилишина, В. Д. Малигіної, Р. П. Мудрака, Я. Ю. Орленко, О. С. Резнікової, П. Т. Саблука, Р. І. Тринька, І. В. Федулової, О. М. Шпичака та інших авторів. Проте, на нашу думку, недостатньо уваги приділено проблемі окремих детермінантів, що формують

продовольчу безпеку держави, в тому числі і фізичному та економічному доступу до продовольства.

Формулювання цілей статті. Метою проведення даного дослідження є визначення системи детермінантів економічної та фізичної доступності продовольства як складових продовольчої безпеки держави. Завданнями дослідження є визначення теоретичного аспекту фізичної та економічної доступності продовольства, аналіз поточного стану даної проблеми та формулювання шляхів потенційного покращення наявної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1996 р. Всесвітнім продовольчим самітом було запропоновано одне із найбільш повних визначень поняття продовольчої безпеки: “Продовольча безпека на індивідуальному рівні, рівні господарства, держави, регіону чи світу досягається у тому випадку, коли всі люди у будь-який час мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечних та поживних продуктів харчування з метою задоволення своїх потреб та вподобань у їжі, щоб вести активний та здоровий спосіб життя” [1, с. 28]. Це визначення було уточнено у 2001 р. зазначенням необхідності, крім фізичного та економічного доступу, ще і соціального.

Сьогодні Світова організація торгівлі визначає, що продовольча безпека базується на трьох основних принципах: продовольчої достатності, продовольчого доступу та продовольчого використання, що означає наявність достатньої кількості продуктів харчування на постійній основі, ресурсів для їх отримання, що дозволить забезпечити необхідний раціон харчування, а також водопостачання та санітарії. А. В. Ульяновченко та Н. В. Прозорова визначають, що доступність продуктів харчування виявляється у трьох формах. Фізична доступність передбачає просту наявність на споживчому ринку життєво необхідних продуктів, економічна доступність включає фінансову можливість їх отримати, а соціальна – мінімальну диференціацію у споживанні головних груп продуктів серед різних верств населення [2].

Проект Закону України «Про продовольчу безпеку» відокремлює поняття фізичної та економічної доступності життєво важливих продуктів харчування. Поряд із цим, соціальна доступність в проекті закону окремо не фіксується. Фізична доступність життєво важливих продуктів харчування – це безперебійне надходження до споживача життєво важливих продуктів харчування в обсягах і асортименті, які відповідають науково обґрунтованим наборам продуктів харчування і платоспроможному попиту. Економічна доступність життєво важливих продуктів харчування – можливість отримання всіма верствами населення якісних життєво важливих продуктів харчування у відповідності з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування [3]. Очевидним є той факт, що забезпечення саме якісними продуктами харчування на пряму залежатиме від платоспроможності.

Під життєво необхідними продовольчими товарами розуміють такі, без яких населення існувати не може, зокрема, які:

- 1) компенсують витрати енергії організму людини в процесі її життєдіяльності;
- 2) сприяють природному відтворенню і активному довголіттю населення;
- 3) дають можливість забезпечити фізіологічно гармонійний розвиток дітей;
- 4) сприяють профілактиці й лікуванню різних захворювань [4, с. 41].

Відповідно до Глобального індексу продовольчої безпеки, що розраховується компанією DuPont разом із міжнародними експертами, у 2014 р. Україна посіла 52-е місце із 109-ти аналізованих країн. Як визначальні критерії продовольчої безпеки, експерти даної групи виділяють саме економічну та фізичну доступність у поєднанні із якістю харчування.

Експерти визначили основні категорії, що впливають на погіршення чи покращення іміджу країни по тих, чи інших критеріях. До негативних показників, що погіршують економічну доступність продовольства відносять: значний відсоток витрат на продовольство від середнього доходу

родини (38,9%, при середньому показнику – 34,5%), обмежені розміри доступного для сільськогосподарських підприємств кредитування (табл. 1). При цьому, загальне 50-те місце в рейтингу за критерієм економічної доступності країна має, завдяки тому, що порівняно незначна частка населення живе за межею бідності (0,08%), наявні достатньо низькі ввізні мита на сільськогосподарську продукцію, а також програми продовольчої безпеки.

Таблиця 1

Деякі показники доступності продовольства відповідно до даних, за якими розраховувався глобальний індекс продовольчої безпеки України за 2012-2014 рр. [5]

№	Показники доступності продовольства	2012 р	2013 р.	2014 р.	Абсолютне відхилення 2014 р. до 2012 р.
1	Частка витрат на харчові продукти у загальному обсязі витрат домогосподарств, %	55,7	55,7	38,9	-16,8
2	Частка населення, що знаходиться за межею бідності, %	0,2	0,1	0,1	-0,1
3	ВВП на душу населення, дол. США/особу	7210	7400	7400	190
4	Імпортні тарифи на сільськогосподарську продукцію, %	9,8	9,5	9,5	-0,3
5	Середні продовольчі запаси, ккал на одну особу/день	3224	3198	3198	-26
6	Нестабільність сільськогосподарського виробництва, стандартне відхилення	0,08	0,08	0,19	0,11
7	Ризик політичної нестабільності (ранжування від 0 до 100, де 100 балам відповідає максимальний ризик)	55	60	75	20
8	Корупція (ранжування від 0 до 4, де 4 – це найбільший ризик)	4	4	4	-

На фізичну доступність продовольства впливає високий рівень продовольчих запасів в Україні, який являє собою комплексний показник, що вимірює доступність продовольства за рахунок його поставок в ккал на душу населення в день і рівень продовольчої допомоги [6]. Найбільш негативні значення показників, що впливають на фізичну доступність продовольства,

зафіксовані по мінливості цін на сільськогосподарську продукцію, ризикам політичної нестабільності, кількості витрат на наукові дослідження, показниках сільськогосподарської інфраструктури та корупційних ризиках. Отже, можна констатувати той факт, що здебільшого чинники суб'єктивного характеру погіршують загальні показники доступності продовольства для населення України. Здебільшого індикатори, що свідчать про доступність продовольства в Україні, погіршили свої значення, що пояснюється кризовим станом економіки та загальною ситуацією в країні.

Оцінка стану продовольчої безпеки України сьогодні здійснюється відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № 1379 “Деякі питання продовольчої безпеки”. Відповідно до зазначеної вище методики індикаторами продовольчої безпеки є: 1) добова енергетична цінність раціону людини; 2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів; 3) достатність запасів зерна у державних ресурсах; 4) економічна доступність; 5) диференціація вартості харчування за соціальними групами; 6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів; 7) продовольча незалежність за окремим продуктом [7].

Економічна доступність розраховується як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Слід зазначити, що дані Державної служби статистики України та дані ООН, які використовувалися для розрахунку Глобального індексу продовольчої безпеки різняться, проте загальні висновки відрізняються не значно. Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство та питома вага витрат на харчові продукти в них в Україні за період з 2003 р. по 2013 р. представлені на рис.1.

За даними Державної служби статистики у 2013 р. сукупні витрати домогосподарств становили 3814 грн. на місяць, що на 6,2% більше проти попереднього року. Слід зазначити, що попередні роки, зокрема 2012 р. у порівнянні з 2011 р. даний показник мав дещо нижчі темпи зростання – 3,9%.

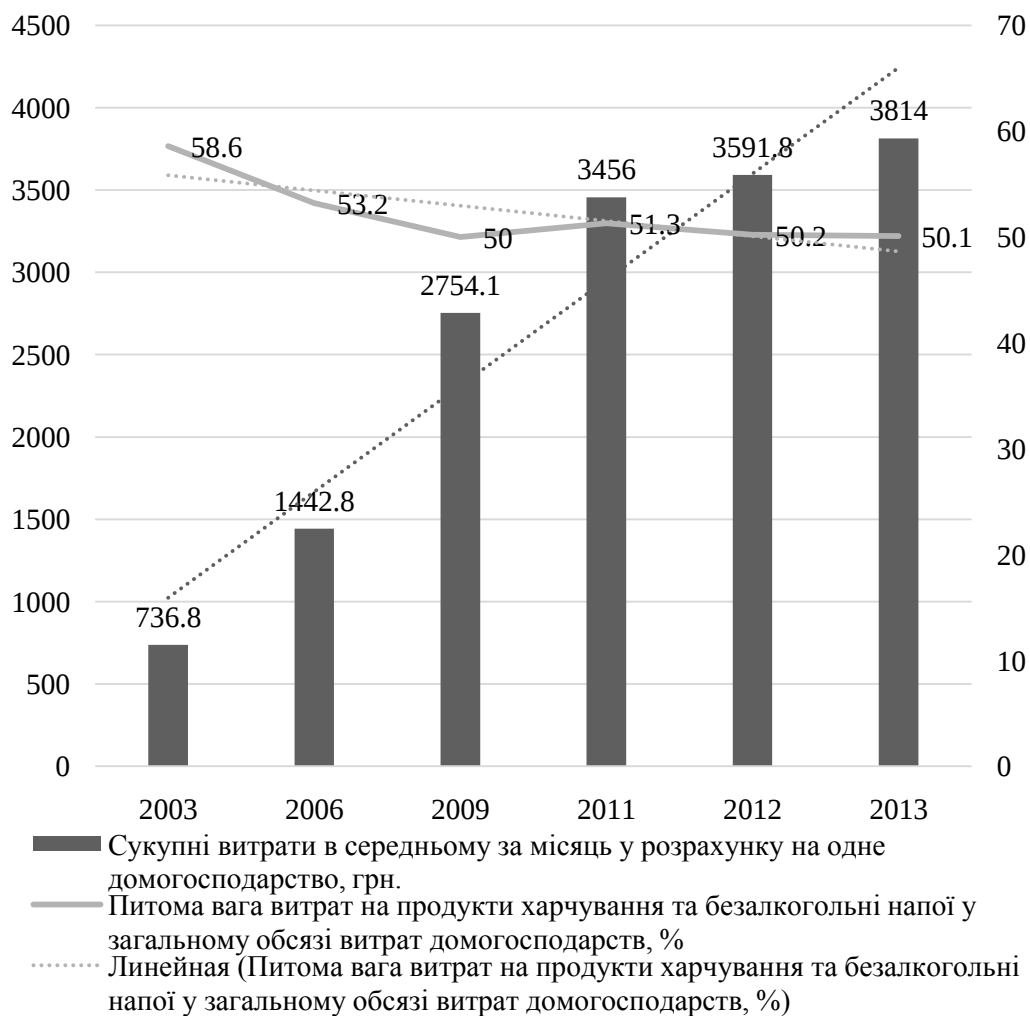

Рис. 1. Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство та питома вага витрат на харчові продукти в них в Україні за період з 2003 р. по 2013 р. [8]

При цьому, важливим є показник питомої ваги витрат на продукти харчування у загальному обсязі сукупних витрат домогосподарств. Динаміка даного показника в цілому позитивна. Спостерігається зменшення його значення по роках. Так, у 2013 р. порівняно із попереднім він скоротився незначно на 0,19 п.п. Якщо ж порівнювати дані за десять останніх років, то тут можна говорити про зменшення питомої ваги витрат на продукти харчування у загальному обсязі витрат домогосподарств на 14,5 п.п. Зрозуміло, що реалії сьогодення, пов'язані із анексією Криму та військовими діями на сході України, об'єктивно негативно впливають на загальний стан

економіки держави, що в кінцеву результаті нівелює дану позитивну тенденцію.

Останній із наявних звітів про стан продовольчої безпеки держави свідчить про те, що у загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу займали витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 25% (465 грн. на домогосподарство), молоко і молочні продукти – 14% (258 грн.), хліб і хлібопродукти – 13% (245 гривень). Дана структура спричиняє в кінцевому результаті структуру добового раціону людини. Основну частину калорій українці споживають разом із продукцією рослинного походження. Натомість лише 28,6% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що майже у 2 рази нижче за встановлений пороговий критерій (55%). При цьому, порівняно з попередніми роками кількість калорій, яку споживало населення у вигляді харчових продуктів тваринного походження, зростає на 4,6% [8].

Очевидним є факт прямої залежності економічної доступності продовольства від доходів населення. Підтверджується даний факт і у працях провідних науковців, зокрема, на думку І. В. Федулової підвищення економічної доступності продовольства має ґрунтуватися, насамперед, на зростанні доходів населення, передусім найбідніших його верств та обґрунтованих роздрібних цінах на продовольчі товари, а також потужній програмі їх бюджетної адресної підтримки [4]. Яців І. Б. у результатах проведених досліджень говорить про наявність певних позитивних змін в економічній доступності продовольства для населення України. Зменшується диференціація споживання окремих видів продовольства в натуральних їх обсягах. Водночас частка видатків населення на продовольство у структурі сукупних витрат залишається занадто високою для окремих груп домогосподарств, що гальмує придбання інших споживчих товарів і розвиток відповідних секторів вітчизняної економіки [10, с. 235].

Висновки. Виходячи із результатів проведених досліджень можна зробити висновки, що забезпечення достатньої кількості продукції

визначається детермінантами фізичної доступності, а дотримання раціональних норми споживання можливе лише за умови економічної доступності продовольства. Ключову роль у формуванні продовольчої безпеки держави відіграють класичні загальноекономічні фактори, серед яких на особливу увагу заслуговують показник ВВП, інвестиційна привабливість, інституціональне середовище в державі, кон'юнктура внутрішніх ринків, рівень розвитку інфраструктури. Звісно, не можна не брати до уваги, рівень корупції та “тіньову” складову економіки. Зважаючи на поточний стан продовольчої безпеки України, можна зробити висновок, що формування її на достатньому рівні можливе переважно за рахунок підвищення ефективності економіки. Зрозуміло, що реалії сьогодення, пов'язані із анексією Криму та військовими діями на сході України, об'єктивно негативно впливають на стан продовольчої безпеки України.

Список використаних джерел

1. Trade Reforms and Food Security : Conceptualizing the Linkages / Commodity Policy and Projections Service, Commodities and Trade Division Food and Agriculture organization of the United Nations. – Rome : 2003. – 315 p.
2. Ульянченко А. В. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави / А. В. Ульянченко, Н. В. Прозорова // Інтернет газета «Конгрес-Світ» [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5
3. Про продовольчу безпеку України : проект Закону України від 28.04.2011 р. № 8370-1 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01I.html
4. Федулова І. В. Дослідження продовольчої безпеки: принципи і підходи щодо оцінки / І. В. Федулова // Стратегія економічного розвитку України. – 2014. – № 34. – С. 40-46
5. The State of Food Insecurity in the World : Strengthening the enabling environment for food security and nutrition; Food and agriculture organization of

the united nations [Electronic resource]. – Rome : 2014. – Access mode: <http://www.fao.org/3/a-i4030e.pdf>

6. Україна займає 52-е місце в Глобальному індексі продовольчої безпеки [Електронний ресурс] : Новини членів Асоціації від 24.11.2014 ; Насіннєва асоціація України – Режим доступу : <http://ukrseeds.org.ua/>

7. Деякі питання продовольчої безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. №1379 [Електронний ресурс] – Режим доступу : 5 грудня 2007 р. N 1379

8. Структура сукупних витрат (щорічна інформація) [Електронний ресурс] : Демографічна та соціальна статистика. Доходи та умови життя ; Статистична інформація / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2012 році [Електронний ресурс] – Режим доступу : me.kmu.gov.ua/file/link/218867/file/zvit.doc

10. Яців І. Б. Оцінка варіації рівня економічної доступності продовольства / І. Б. Яців, С. Ф. Яців // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. – Том 15. – № 1. – С. 228-236

Рецензент – д.е.н., професор Михайлова Л. І.